

(σσ. 144 εξ.), το κομπολόι του Σταύρακα (σσ. 146 εξ.), μεταμορφώσεις επί σκηνης (σσ. 149 εξ.), λόγια που γράφονται στην οθόνη (σσ. 151 εξ.), το τσιμπούκι που καπνίζει (σσ. 153 εξ.), οι καπνοί της κόλασης (σσ. 156 εξ.) και πολλά άλλα. Δεν λείπει και η μεταφυσική: ο Θεός ως οφθαλμός (σσ. 161 εξ.), οι ψυχές (σσ. 165 εξ.), μικρότερες φιγούρες (σσ. 166 εξ., στο *Όνειρο του Ανδρούτσου*), η «αποθέωση» με ζωντανούς «ηθοποιούς» κτλ.· στο τέλος οι «σούστες» (σσ. 177 εξ.) και τα εναλλασόμενα σκηνικά (σσ. 182 εξ.).

Ο τόμος, του οποίου η ανάγνωση αποτελεί πραγματική απόλαυση και προκαλεί θαυμασμό, κλείνει με μια έκκληση του συγγρ. προς τους νέους καραγκιοζοπαίχτες να μην βγουν στη σκηνή χωρίς να έχουν φοιτήσει κοντά σε κάποιον μάστορα της τέχνης. Ένα πραγματικά «διδασκικό» βιβλίο, χωρίς επικίνδυνες θεωρητικές αναρριχήσεις με αμφίβολους αλπινιστές, ένα βιβλίο για την ποίηση των απλών πραγμάτων, που δεν παραπέμπει τόσο στον Maeterlinck αλλά στον Picasso, ο οποίος επίσης από τα πιο ευτελή υλικά μπορούσε να «φτιάξει» οτιδήποτε. Η αισθητική, που κυβούν τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης, ασκούσε πάντα κρυφή έλξη στη μοντέρνα τέχνη του αιώνα αυτού, που τελικά μας αποχαρήτησε.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΞΑΡΧΟΥ

*Έλληνες ηθοποιοί. Αναζητώντας τις ρίζες
Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα μέχρι το 1899*

Πρόλογος Κ. Γεωργουσόπουλος

Αθήνα - Γιάννινα, Δωδώνη 1995, σελ. 274 (4ο), πολλές εικ. ISBN 960-248-719-4

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

*Έλληνες ηθοποιοί. Αναζητώντας τις ρίζες
Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα μέχρι το 1899*

Συμπλήρωμα του Α' τόμου με προσθήκες και διορθώσεις

Πρόλογος Κ. Γεωργουσόπουλος

Αθήνα - Γιάννινα, Δωδώνη 1997, σελ. 247 (4ο), πολλές εικ. ISBN 960-248-867-0

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

*Έλληνες ηθοποιοί. Αναζητώντας τις ρίζες
Έτος γεννήσεως από 1900 μέχρι 1925*

Πρόλογος Κ. Γεωργουσόπουλος, Τόμος δεύτερος

Αθήνα - Γιάννινα, Δωδώνη 1996, σελ. 579 (4ο), πολλές εικ. ISBN 960-248-813-1

Όλα τα λεξικά και οι εγκυκλοπαίδειες είναι ευάλωτες στην κριτική, γιατί ο όγκος των πληροφοριών αυξάνει μαθηματικά την πιθανότητα των σφαλμάτων, παραλείψεων, αβλεψιών κτλ. Ακριβώς το βάσιμο των πληροφοριών είναι όμως το ζητούμενο. Πρόκειται συνήθως για δουλειά άχαρη, κοπιαστική, χρονοβόρα, που κάνας δεν την αναγνωρίζει, ενώ όλη τη χρησιμοποιούν, και μάλιστα χωρίς να την

αναφέρουν. Ποιος παραπέμπει σ' ένα λεξικό ή μια εγκυκλοπαίδεια; Είναι εργαλεία. Η ύπαρξή τους αυτονόητη.

Στην προκειμένη περίπτωση το εγχείρημα ήταν τολμηρό, σχεδόν ριψοκίνδυνο, απαιτούσε πίστη, ενθουσιασμό, επιμονή, υπομονή, νηφαλιότητα, «δικαιοσύνη» (όπως λέει ο Γεωργουσόπουλος στον πρόλογο), αμεροληψία, ακριβολογία και χλίια άλλα που μόνο ο λεξικογράφος γνωρίζει. Και κάτι άλλο: κάθε εγκυκλοπαίδεια είναι τόσο καλή όσο είναι οι πηγές της. Κι εδώ αρχίζουν οι ατέρμονες δυσκολίες, γιατί ο χώρος της προσωπογραφίας του νεοελληνικού θεάτρου είναι αρκετά χαοτικός ακόμα, οι πληροφορίες αντιφατικές, αμφισβητήσιμες, ανακριβείς, ανεπιβεβαιώτες συχνά, μη διασταυρωμένες και πάει λέγοντας. Όλα αυτά τα γεύτηκε κατά κόρον ο κ. Έξαρχος, ο ίδιος ηθοποιός, και δεν απογοητεύτηκε, πεισιμάτωσε και πάλεψε, πρόσθεσε στον πρώτο, πιο προβληματικό τόμο, ολόκληρο τόμο με διορθώσεις και συμπληρώσεις, ομολογώντας ότι και έτσι το έργο του θα μείνει work in progress.

Αυτό προκαλεί θαυμασμό για την εργατικότητα του, με την οποία αποδελτίωσε τις πηγές του, για τη λιτότητα και νηφαλιότητα της ενημέρωσης (δεν παρασύρθηκε από τις τάσεις και κρίσεις των πηγών του), για τη διασταύρωση πληροφοριών, όσο μπορούσε, την παράθεση και των άγνωστων ονομάτων, για τα οποία ελάχιστες πληροφορίες υπάρχουν, για την αντοχή που έδειξε, συγκεντρώνοντας στοιχεία για παραπάνω από 2500 πρόσωπα, που υπηρέτησαν και υπηρετούν την ελληνική σκηνή από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, για το πάθος που δεν φείδεται χρόνου και κόπου για να ολοκληρώσει το έργο.

Κυρίως, λόγω αυτού του θαυμασμού προς τον κόπο και το έργο του άλλου, δεν θα υπεισέλθω εδώ στους ποικίλους μεθοδολογικούς προβληματισμούς που θέτει το εγχείρημα τούτο, γιατί πρέπει να αποτελέσει μάλλον θέμα ξεχωριστής πραγματείας. Ας επισημανθούν μόνον ορισμένα, πέρα από το σαθρό έδαφος των περισσότερων πηγών, που αναγκάζεται να χρησιμοποιήσει κανείς: τα ασαφή κριτήρια διαχωρισμού της ερασιτεχνίας από τον επαγγελματισμό σε ορισμένες φάσεις της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου, ο υπολογισμός της θεατρικής κίνησης και της επαρχίας, ο αποκλεισμός (ή όχι) του κινηματογράφου (ορθά ο κ. Έξαρχος συμπεριλαμβάνει όλα τα θεατρικά είδη) και τι γίνεται με τις λυρικές σκηνές και τους τραγουδιστές, τις παντομίμες και τη νούτικη κωμωδία, το σχολικό και ερασιτεχνικό θέατρο (που μερικές φορές φτάνουν σε αξιοζήλευτα αισθητικά αποτελέσματα), με τις παραστάσεις δραματικών σχολών· πώς παρουσιάζεται ένα τέτοιο λεξικό καλύτερα, με αλφαβητική σειρά ή χρονολογική κατά το έτος γεννήσεως;

Ο κ. Έξαρχος αντιμετώπιζε τέτοια ζητήματα και διλήμματα στην πορεία της εργασίας του και προσπάθησε να βρει τις εκάστοτε υπαγορευμένες από την ποιότητα των πηγών του ενδεικνυόμενες λύσεις. Μερικές φορές αναγκάστηκε σε αναθεώρηση των επιλογών του. Αυτό σχολιάζει και τεκμηριώνει στους προλόγους του, όπου δεν κρύβει τις ανυπέρβλητες, μερικές φορές, δυσκολίες και το σχετικό κι ανολοκλήρωτο των αποτελεσμάτων του. Οι όποιες αδυναμίες όμως, και αναγκαστικά είναι πολλές, αντισταθμίζονται από το πρωτοποριακό κατόρθωμα, τη χρηστικότητα του εγχειριδίου, που μόνο το ξεφύλλιμά του ήδη προκαλεί δέος.

Λεξικά και εγκυκλοπαίδειες σκοπό έχουν να συστηματοποιήσουν όλες τις πληροφορίες για ένα γνωστικό πεδίο, το οποίο πρέπει να είναι αρκετά οργανωμένο και διερευνημένο, για να επιτρέπει μια τέτοια ολική παρουσίαση σε λημματική

μορφή. Επίσης πρέπει να υπάρχει κάποια πρακτική ανάγκη, για να προχωρήσει κανείς στο εγχείρημα αυτό, το οποίο κρίνεται από τη χρησιμότητά του και το ασφαλές των πληροφοριών του. Οι προϋποθέσεις αυτές δεν συντρέχουν στην περίπτωση του λεξικού αυτού: το πεδίο της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου δεν είναι ακόμα καθόλου οργανωμένο σε τέτοιο βαθμό, για να επιτρέπει μια κωδικοποιημένη προσωπογραφία των θεατρικών ανθρώπων του (και αριθμητικά οι ηθοποιοί αποτελούν το πολύ μεγαλύτερο κομμάτι της), η ανάγκη του εγχειρήματος, ως επισημονικού εργαλείου της Θεατρολογίας, ως αναμνηστικού τεύχους των ηθοποιών, ως περιδιάβασης στο παρελθόν για ένα θεατρόφιλο κοινό, με την άρτια τυπογραφική εμφάνιση ακόμα και ως κοσμήματος της βιβλιοθήκης του σαλονιού μπορεί να υπάρχει, αλλά η βασικότητα των πληροφοριών σε αρκετές περιπτώσεις δεν είναι εξασφαλισμένη (ακόμα και στις χρονολογίες γεννήσεως).

Όσοσο το μνημειώδες αυτό έργο δεν λειτουργεί ακριβώς ως λεξικό, ως κωδικοποιημένη γνώση προς χρήση· είναι το ίδιο ένα στάδιο της έρευνας, σε μια ιδιαίτερα λεπτή και δύσκολη πτυχή της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου, της βιογραφίας των ηθοποιών· είναι το ίδιο ένα τεκμήριο της αναζήτησης, μια κατάθεση προβληματισμού, μια πρώτη προσέγγιση σ' ένα σύνθετο και εκτενές θέμα, το οποίο ίσως ακόμα δεν είναι ώριμο για μια τέτοια κωδικοποίηση. Ο λεξικογράφος, που έχει ματώσει και πονέσει πάνω στο θέμα του, έχει την τιμότητα να μην το απορρίπτει. Άλλωστε θα το φανερώσει και η μελλοντική έρευνα, η οποία, όπως φαίνεται, μπήκε τώρα σε μια σωστή οργανωτική βάση και θα αποδώσει στο μέλλον αρκετούς καρπούς. Ένα τέτοιο λεξικό θα έπρεπε να στηριχθεί σε συστηματικές εργασίες ως προς την παραστασιογραφία του νεοελληνικού θεάτρου, οι οποίες βασίζονται στην αποδελτίωση του συνόλου του ελληνικού Τύπου. Απέχουμε πολύ ακόμα από το στόχο αυτό. Γι' αυτό η πρώτη σφαιρική προσέγγιση στο θέμα της προσωπογραφίας των ηθοποιών και ευπρόσδεκτη είναι και χρήσιμη.

Η κωδικοποίηση του συνόλου των πληροφοριών έχει ως παρενέργεια και ένα άλλο ελάττωμα: ο λεξικογράφος πρέπει να κρατάει κάποιες ισορροπίες στην έκταση των λημμάτων, μεταξύ γνωστών και λιγότερο γνωστών ηθοποιών, ή καλύτερα: ηθοποιών, για τους οποίους υπάρχουν πολλές πληροφορίες, και ηθοποιών με λιγότερα ή και ελάχιστα βιογραφικά στοιχεία· έτσι αναγκαστικά η παρουσίαση παραμένει κάπως στην επιφάνεια σε εκείνες τις περιπτώσεις ηθοποιών, που έχουν ερευνηθεί επαρκώς ή και κατά βάθος (όπως τη Μαρία Κοτοπούλη π.χ.). Το λεξικό άλλωστε δεν απευθύνεται στους ερευνητές, αλλιώς θα ήταν χρήσιμες βιβλιογραφικές παραπομπές σε κάθε λήμμα. Αυτό φαίνεται και από την κάπως ελλειπτική και περιορισμένη βιβλιογραφία.

Αλλά είπαμε: δεν θα ασχοληθούμε εδώ με τις λεπτομέρειες, αλλά θα επαινέσουμε την προσπάθεια, η οποία και επικρότηση απαιτεί και θαυμασμό, επαναλαμβάνω, προκαλεί. Ο πανηγυρικός τόνος του προλόγου του Κ. Γεωργουσόπουλου δικαιολογείται. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και για το άφθονο και μερικές φορές σπάνιο εικονογραφικό υλικό, που διαθέτει για κάθε λήμμα, όπου αυτό ήταν εφικτό, και μια φωτογραφία ή έναν πίνακα. Η κατάταξη του υλικού φανερώνει ορισμένες ιδιαιτερότητες, που απαιτούν μια λεπτομερέστερη παρουσίαση.

Ο πρώτος τόμος ξεκινάει με Έλληνες ηθοποιούς την περίοδο 1780-1866, ξεχωρίζει ύστερα ηθοποιούς στην Οδησό, στο Βουκουρέστι, στη Σύρο, στην απελευθερωμένη Αθήνα. Από τη σελ. 20 ακολουθεί χρονολογική διάταξη με βάση το έτος

γεννήσεως. Αυτό ασφαλώς προκαλεί κάποιες δυσκολίες στον εντοπισμό κάποιου συγκεκριμένου ονόματος και στη χρήση του βιβλίου ως λεξικού· ποιος γνωρίζει το έτος γεννήσεως του ηθοποιού, για τον οποίο αναζητεί στοιχεία; Βεβαίως υπάρχει ο αλφαβητικός πίνακας στο τέλος του τόμου, που επιτρέπει αμέσως την ανεύρεση του σχετικού λήμματος. Πολύτιμη είναι επίσης η ομαδοποίηση λημμάτων στην περίπτωση οικογενειακών σχέσεων· όπως είναι γνωστό, τα μπουλούκια οργανώνονταν συνήθως σε οικογενειακή βάση· η εκτίμηση αυτής της προσπάθειας γίνεται όμως μόνο τότε, όταν διαβάσει κανείς το κείμενο του βιβλίου με τη σειρά του. Το ίδιο ισχύει για μιαν άλλη κατηγορία παρεμβολών, πιθανολογούμενης συγγένειας μεταξύ ηθοποιών, που διακόπτουν την ομαλή χρονολογική ροή των λημμάτων. Βεβαίως οι ερευνητές ιδιαίτερα θα εκτιμήσουν αυτή την προσπάθεια του κ. Έξαρχου να ρίξει κάποιο φως στις περιπλεγμένες προσωπογραφικές σχέσεις των θιάσων.

Στις σελ. 29 εξ. ομαδοποιούνται οι ηθοποιοί του Θεάτρου «Μπούκουρα» μέχρι το 1863, ακολουθούν Έλληνες ηθοποιοί στην Πόλη. Ύστερα αποκαθίσταται πάλι η χρονολογική σειρά, που διακόπτεται από τις οικογένειες Ελένης Κοτοπούλη, Χέλμη, πιθανούς συγγενείς της Ελπίδος Χαλκιοπούλου, την οικογένεια Παντοπούλου και πιθανούς συγγενείς κτλ. Στις σελ. 66-86 παρεμβάλλεται μια παρένθεση με ηθοποιούς που γεννήθηκαν στο διάστημα 1850-1880: πρόκειται, τις περισσότερες φορές, για αχρονολόγητα πρόσωπα, που πρέπει να έχουν γεννηθεί στο χρονικό αυτό διάστημα. Στις σελ. 86 εξ. αποκαθίσταται πάλι η χρονολογική σειρά, που διακόπτεται μόνο από τις οικογένειες Αικ. Βερώνη, Πλέσσα και Μηλιάδη, και κάμποσες παρενθέσεις με «πιθανούς συγγενείς». Ακολουθούν σ' ένα Μέρος Β' (σσ. 215 εξ.) «Γνωστοί άγνωστοι», δηλαδή μια κατηγορία ηθοποιών, για τους οποίους υπάρχουν μόνο ελάχιστες πληροφορίες· η αλφαβητική αυτή κατάταξη διακόπτεται και από τμήματα με «περιπτώσεις συνωνυμίας ή συγγένειας». Στο Μέρος Γ' παρατίθενται τα βιογραφικά στοιχεία όπως αναγράφονται στο «Μητρώο Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών» (σσ. 249 εξ.), τα οποία περιορίζονται στη χρονολογία γεννήσεως και την ημέρα εγγραφής στο σωματείο. Ένας σύντομος επιλογος του κ. Έξαρχου περιγράφει τις εντυπώσεις του και τις δυσκολίες που αντιμετώπισε κατά την εργασία του (σσ. 257 εξ.), ενώ στις σσ. 261 εξ. ακολουθεί το Ευρετήριο Ηθοποιών, σσ. 273 εξ. μια σύντομη βιβλιογραφία. Σε μια μελλοντική επεξεργασία πολύ βοηθητικά θα ήταν ευρετήρια ρόλων και έργων, καθώς και τόπων και θεατρικών σχημάτων.

Η ανάγνωση του όλου τόμου αποτελεί μια γοητευτική περιδιάβαση στο πανόραμα της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου· εδώ ο καθένας βρίσκει κάτι για τον εαυτό του: ενημέρωση και μια πρώτη σφαιρική εικόνα για τον ενδιαφερόμενο, ναμνήσεις για τους παλαιότερους, φρεσκάρισμα της μνήμης για τους ειδικούς· για όλους: μιαν απτή ιδέα για τον πλούτο και το πολυπρόσωπο της υποκριτικής δύναμης του νεοελληνικού θεάτρου ήδη κατά το 19^ο αιώνα. Οι αναφερόμενες δυσκολίες ανάγκασαν το συγγρ. να προχωρήσει και στην έκδοση συμπληρωματικού τόμου, ο οποίος κωδικοποιεί τις πληροφορίες κυρίως δύο πηγών: ένα παλαιότερο Μητρώο του Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών, με εγγραφές ως το 1920, που βρέθηκε εγκαταλειμμένο σε κάποιο πατάρι, και ο πρώτος τόμος της μονογραφίας της Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1994, που απαριθμεί, μαζί με τους ερασιτέχνες, γύρω στα 800 ονόματα Ελλήνων ηθοποιών που έδρασαν στην Πόλη. Με την ευκαιρία αυτή ο συγγρ. διορθώνει και σφάλματα των πηγών του, που αποκαλύφθηκαν με τη διασταύ-

ρωση στοιχείων, προβαίνει σε προσθήκες, όχι τόσο σε λεπτομέρειες γνωστών ηθοποιών αλλά με την προσθήκη έως τώρα τελείως άγνωστων ονομάτων. Ο συμπληρωματικός αυτός τόμος επαναδιαπραγματεύεται ή εισάγει για πρώτη φορά γύρω στα 1000 λήμματα. Για λόγους χρηστικότητας ακολουθείται αυτή τη φορά αλφαβητική σειρά: πρώτα οι Έλληνες ηθοποιοί 1780-1866 (σσ. 15-190), χωρίς ένθετες ομαδοποιήσεις και με παραπομπή στον Α' τόμο εκεί, που πρόκειται για συμπληρώσεις. Αυτό σημαίνει πως οι δύο τόμοι πρέπει να χρησιμοποιηθούν μαζί. Το Β' μέρος έχει πάλι τους «Γνωστούς άγνωστους» (σσ. 191 εξ.), ύστερα υπάρχει ένα τμήμα «Ηθοποιοί με διπλά ονόματα» (σσ. 203 εξ. αφορά τα «βοηθητικά» ή καλλιτεχνικά ή πραγματικά ονόματα, που παραλείφθηκαν από το ευρετήριο του Α' τόμου), μετά ένα τμήμα «Διορθώσεις - Επεξηγήσεις» (σσ. 215 εξ.). Ακολουθεί ένα πολύ ενδιαφέρον ντοκουμέντο, που παραχωρεί ο Κώστας Γεωργουσόπουλος (δωρισμένο από τον Ακαδημαϊκό Άγγελο Βλάχο) και αφορά έναν κατάλογο του Άγγελου Βλάχου για τους ηθοποιούς, που έδρασαν στην ελληνική σκηνή από το 1859 ως το 1891 με προσωπικά, συχνά όχι και κολακευτικά σχόλια (σσ. 219-231 σε φωτοαντίγραφο): στα 45 ονόματα αναγράφεται δίπλα το έτος που παρατηρήθηκε από το Βλάχο, η ηλικία του, μερικές φορές το θεατρικό είδος στο οποίο έχει ειδικευτεί, και πολύ συχνά ο χαρακτήρισμός «αγράμματος» υπογραμμισμένος. Ο τόμος κλείνει με τον πίνακα ονομάτων των ηθοποιών.

Ο δεύτερος τόμος καλύπτει τα έτη γεννήσεως από το 1900 ως το 1925 και χωρίζεται σε δύο βιβλία που κατανέμουν τους ηθοποιούς αλφαβητικά: Α-Μ, Ν-Ω. Η σελιδαριθμηση είναι συνεχής, το ευρετήριο βρίσκεται στο τέλος του δεύτερου βιβλίου. Οι πηγές ρέουν τώρα πιο άφθονες, τα λήμματα είναι μεγαλύτερα, η βιβλιογραφία πιο πλούσια. Στον πρόλογο του Κ. Γεωργουσόπουλου προστίθεται και ένα σχόλιο της Μαρίας Λάζου (σσ. 13 εξ.) που επιμείλησε όλους αυτούς τόμους. Η αλφαβητική σειρά δεν διακόπτεται από κάποιες ομαδοποιήσεις (σσ. 15-511). Η λημματική χρήση εδώ είναι απρόσκοπτη, άλλωστε ο τόμος, και λόγω του όγκου του, δεν διαβάζεται πια ως μια ειδική ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου, γιατί οι εξελίξεις είναι σύνθετες και παράλληλες και τα ονόματα πάρα πολλά (κοντά στα 1500). Στο τέλος ακολουθεί ένα Β' μέρος, όπου αναγράφονται λήμματα για προσωπικότητες του καλλιτεχνικού και πνευματικού χώρου που υπήρξαν και ηθοποιοί (σσ. 513 εξ., κυρίως σκηνοθέτες και συγγραφείς), στο Γ' μέρος αναγράφεται το Μητρώο του Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών έως το 1970 (σσ. 529 εξ.) και ο τόμος κλείνει με το ευρετήριο ηθοποιών (σσ. 559 εξ.) και τη βιβλιογραφία (σσ. 577 εξ.).

Πρόκειται για έργο μνημειώδες, το οποίο δεν μπορεί να κριθεί με τα συνηθισμένα κριτήρια, όπως π.χ. το *Θεατρικό λεξικό* του Αλέξη Σολομού (Αθήνα 1986), το οποίο μπορούσε να στηριχθεί σε μια γερή υποδομή (τουλάχιστον για όλα τα λήμματα που αφορούν το εξωελλαδικό θέατρο). Ιδίως στο δεύτερο τόμο ο λεξικογράφος επικοινωνήσε συχνά με τους ίδιους τους ηθοποιούς, για να αντλήσει στοιχεία βιογραφικά και άλλα, τα οποία δημοσιεύονται για πρώτη φορά. Έχει περικλείσει στους τέσσερεις αυτούς τόμους έναν απέραντο πλούτο πληροφοριακού υλικού, που θα βοηθήσει τη μελλοντική θεατρολογική έρευνα, ιδίως όσον αφορά στον 20^ο αιώνα, όπου υπάρχουν ακόμα μεγαλύτερα κενά από αυτά του 19^{ου}. Άλλωστε το ξεκαθάρισμα των αμφίβολων πληροφοριών, που ενέχουν πολλές πηγές τις οποίες αναγκαστικά χρησιμοποίησε ο κ. Έξαρχος, θα γίνει στο μέλλον και σταδιακά. Για την

ώρα σημασία έχει η ύπαρξη του λεξικού όπως είναι: ως προϊόν ιδιωτικής πρωτοβουλίας ενός ηθοποιού, να δώσει μια πρώτη απογραφή του συνόλου των ηθοποιών στην Ελλάδα, μια σφαιρική εικόνα της υποκριτικής, μια δεξαμενή προσωπογραφικών πληροφοριών για το χώρο του θεάτρου, όπου αριθμητικά κυριαρχούν με τρόπο συντριπτικό οι υπηρετές του Διονύσου. Η μοναχική αυτή απόπειρα αξίζει θαυμασμό για τον ενθουσιασμό και τη θέληση ενός ανθρώπου, που νιώθει τις ανάγκες της εποχής και του κλάδου του και διαθέτει την ευαισθησία και την τόλμη να επωμισθεί το έργο της συγκέντρωσης και συλλογής του υλικού και να το παρουσιάσει μ' έναν τρόπο αμερόληπτο, δίκαιο, λιτό και ουδέτερο, και συγχρόνως, με τη βοήθεια της Μαρίας Λάζου και του εκδοτικού οίκου Δωδώνη, με τρόπο καλαίσθητο, ευπαρουσίαστο και, θα έλεγα, γοητευτικό. Πρόκειται για ένα απόκτημα του θεατρόφιλου αναγνωστικού κοινού· αλλά και στη θεατρολογική επιστήμη θα μείνει για πολλά χρόνια έργο αναφοράς και δεξαμενή γνώσεων, ώσπου να βρεθεί άλλος (ή μάλλον άλλοι) να επαναλάβει τον άθλο και - αναπόφευκτη αδικία της ιστορίας - να το παρουσιάσει βελτιωμένο κι ακόμα πιο πλούσιο. Αλλά τότε ίσως το βρούμε μόνο ως database πια στο computer. Ως τότε, παρά τις δυσκολίες και αβεβαιότητες, θα χρησιμοποιήσουμε με ευγνωμοσύνη το μνημειώδες αυτό έργο.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

JAMES McFARLANE (ed.)

The Cambridge Companion to Ibsen

Cambridge Univ. Press 1994 (reprinted 1996, 1997), σελ. XXVI, 271, 11 εικ., ISBN 0-521-42431-X

MARIA DEPPERMAN ET AL. (eds.)

Ibsen im europäischen Spannungsfeld zwischen Naturalismus und Symbolismus.

Kongreßakten der 8. Internationalen Ibsen-Konferenz, Gossensaß, 23.-28.6.1997

Frankfurt/M. etc., Peter Lang 1998, σελ. 489, 24 εικ., ISBN 3-631-33048-0

JOAN TEMPLETON

Ibsen's women.

Cambridge Univ. Press 1997, σελ. XXI, 386, 22 εικ., ISBN 0-521-59039-6

Το διεθνές ενδιαφέρον για τον πατέρα του μοντέρνου θεάτρου, στη στροφή ενός νέου αιώνα και πάλι, συνεχίζεται με αμείωτη ένταση και είναι σαν να έχει εδραιωθεί ανά την υφήλιο η πεποίθηση του Παλαμά, ότι πρόκειται για τον κορυφαίο δραματουργό του μοντερνισμού, που ίσως συγκρίνεται μόνο με θεατρικά μεγέθη ενός Σαίξπηρ κι ενός Αισχύλου. Μάρτυρας αυτού του ενδιαφέροντος είναι μια πληθώρα από βιβλιογραφίες, μελέτες βιογραφικές, ερμηνευτικές, δραματουργικές, θεατρολογικές, παραστασιογραφικές, σκανδιναβολογικές, συγκριτικές, μελέτες πρόσληψης και διάδοσης, μίμησης και επηρεασμού, μελέτες ποιητικές, γλωσσολογικές, σημασιολογικές, ψυχολογικές, ψυχαναλυτικές και πάει λέγοντας, μελέτες που βλέπουν το φως της δημοσιότητας και κεντριζούν το ενδιαφέρον ενός